

DARIVANJE TORE U KANJIŽI* ISTORIJSKI I ETNOLOŠKI PRILOG

Apstrakt. Ovo je prikaz darivanja *Tore* u Kanjiži iz 1907. godine, kao istorijski i etnološki prilog bogate prošlosti jedne male jevrejske zajednice koje više nema. U uvodnom delu daje se kratak osvrt na formalne i sadržajne elemente posebnog poštovanja (kulta) *Tore*, a čin darivanja pergamentskih svitaka opštini (zajednici) i ceremonija, vezana za ovaj akt, jedan je od tih elemenata. Zatim sledi detaljan opis ceremonije, doslovno prenesene iz dokumenta, priloženog knjigama zapisnika sa sednica skupštine Jevrejske opštine Kanjiža.

Ključne reči: Jevreji, Tora, Jugoslavija.

Jevrejska opština u Kanjiži je jedna od retkih čiji su zapisnici, blagajničke i druge knjige, zatim matične knjige većim delom (a možda i u celosti) sačuvani.¹ To su uglavnom uobičajeni dokumenti. Sačuvan je, međutim, opis ceremonije darivanja *Tore*, za koji smo smatrali da ga vredi u celini objaviti. Da bismo bolje razumeli izvesne elemente ceremonije, treba prvo da se osvrnemo na neke opšte običaje koji se tiču upotrebe Mojsijevog *Petoknjižja*, kao i na ulogu koju je ono odigralo kroz istoriju Jevreja.

Prvo moramo istaći da je *Tora* odigrala veoma značajnu ulogu u očuvanju identiteta Jevreja, raštrkanih u *galutu*, bez države-matice, veoma često u neprijateljskom okruženju, a u boljem slučaju u prijateljskoj sredini, koja je, međutim, mada u najboljoj nameri, preti la da ih asimiluje. Skoro celokupna tradicija Jevreja, direktno ili indirektno, izgrađena je na *Tori* i ne treba se čuditi da se *Tora* već od početka javlja kao vrsta kulta, a što za spolj-

* Ovaj rad je dobio drugu nagradu 2000. godine na 44. Nagradnom konkursu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.

1 Zajednica Jevreja u Kanjiži (Raniji nazivi: Stara Kanjiža, Mađarska Kanjiža) bila je relativno mala. Prilikom popisa stanovništva 1910. godine brojala je svega 266 članova, što je 1,6% tadašnjeg celokupnog stanovništva varoši. (*A zsidő népesség száma településenként 1840-1941*. Budapest, 1993. 68-69. p.) Kanjiški Jevreji su većinom bili neolozci, ali u varoši je živela i manja grupa ortodoksa. Tako su 1944. godine, neposredno pre deportacije, postojale dve odvojene opštine: u neološkoj opštini popisano je 137, a u ortodoksnjoj 65 duša. (*Magyarországi hitközségek. 1944 április A Magyar Szidók Központi Tanácsának ősszerirása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I/A. Adattár*. Budapest, 1994. 378-380. p.) Međutim, interesantno je da, izuzev kraćih vremenskih perioda, nijedna opština nije imala rabina, zbog čega su Jevreji u Kanjiži bili primorani da za velike praznike pozovu rabina iz Subotice ili Sente, kako bi podigli praznično raspoloženje bogoslužjenja.

ne posmatrače ponekad može izgledati kao fetišiziranje svetih svitaka; kao neka vrsta komplementarne radnje u narodu koji veoma ozbiljno shvata zapovest "Ne gradi sebi lika rezana..."

KULT TORE

Spoljašnji znaci kulta su formalnog karaktera i primećuju se na prvi pogled. Mada se u novije vreme (već dva veka) izdaju i štampane – dvojezične – *Tore*, one su samo za "kućnu upotrebu", a u sinagoyalnoj liturgiji i dalje se koriste pergamentski svici, pisani rukom. Ukorenjena tradicija ne propisuje samo materijal od kojeg se prave svici, već i način kako se oni prepisuju. Do dan-danas postoje i profesionalni prepisivači (*soferim*). Veoma je važno da se pri pisanju ne upotrebljavaju tačkice za samoglasnike. Takođe je važno da se ne upotrebljavaju *Tore* koje sadrže pravopisne i druge greške ili koje su oštećene. Ako bi se neko slovo oštetilo pri upotrebi (čitanju), pisar bi ispravio grešku, a ako je oštećenje veće, onda su se svici stavljali van upotrebe, to jest prvo bi bili smešteni u *genizu* (posebno mesto u sinagogi), a kad bi se nakupio priličan broj oštećenih *Tora*, odnosno molitvenika, ili drugih liturgijskih predmeta (tekstovi iz *mezuze* ili *tefilin*), celokupna sadržina *genize* sahranjivana je na groblju.

Drugi najupadljiviji znak posebnog poštovanja *Tore* je njen smeštaj u sinagogi: mesto, ali i način smeštaja. Postoji, zna se, specijalno napravljeno mesto, niša na istočnom zidu (*mizrah*), gde je smešten orman ili sanduk (*aron hakodeš ili aron habrit*) sa svicima. Obično se iza tog mesta, na spoljašnjoj strani zida dogradi izbočina da se *mizrah* vidi i vani. *Mizrah* je pokriven zastorom (*parohet*). Ako postoji oprema (*meil, rimon, tas i jad*), *Tora* se smešta u *aron hakodeš* "odevena".

Postoji i posebno određeno mesto za čitanje nedeljne *sidre* iz *Tore*, a to je *bima* (kod imućnijih zajednica ograđena je ogradom od umetnički izrađenog kovanog gvožđa); ona se kod ortodoksa nalazi u centralnom delu sinagoge, a kod neologa njeno mesto je blizu istočnog zida.

Kao znak izuzetnog poštovanja *Tore* možemo navesti i upotrebu *jada* za pokazivanje reda pri čitanju *sidre*, kao i neke elemente u sinagoyalnoj liturgiji, npr. uzimanje svitaka ili njihovo vraćanje u *aron hakodeš*, uz recitovanje posebnih blagoslova (*braha*).

SADRŽAJNI OBLICI KULTA TORE

Treba istaći da je davanje *Tore* izabranom narodu, tj. Jevrejima, potvrđivanje saveza (*b'brit*) između Boga i Jevreja. Tokom vekova kako narodne, tako i zvanične religiozne

prakse, taj savez poprima oblik braka (sa ceremonijom svadbe), tj. odnos Jevreja prema *Tori* (i prema Bogu) javlja se kao parabola o braku, naročito u hasidskim sredinama, gde je jak uticaj kabalista, a popularisanjem, tj. razrađivanjem ove ideje od strane *hasida*. Postoji opis proslave praznika *šavuot* u Maramarošsigetu (Máramarossziget, Erdelj) 1883. godine. Posle molitve *šahrit* rabin ZALMEN LAJB čitao je ep JISRAELA NADŽARE, jevrejskog pesnika iz XVI veka; ep je bio napisan po uzoru na tekst *k'tube*, a bračni drugovi su, s jedne strane, Svevišnji, a, s druge strane, narod Izraela. Mladoženja se obavezuje da će voditi brigu o svojoj izabranici i pokloniti joj Kanaan, a mlada da će se ponašati dostojno i da će uvek slušati zapovest svog gospodara.²

Za vreme praznika *Simhat Tora*, kada se čita poslednja *sidra* i počinje iznova od *B'rešit*, za ovu priliku se biraju dvojica "mladoženja": jedan je mladoženja *Tore*, koji čita kraj poslednje *sidre*, a drugi je mladoženja *B'rešita*, koji će čitati prvu *sidru*. Dok čitaju, iznad njih drže baldahin (*hupu*), jer se smatraju za mladoženje. Veoma često, naročito u manjim zajednicama, za tu ulogu biraju se mladići koji su se oženili te godine. Cela ceremonija verovatno vodi poreklo od igre rečima. Zatvaranje ciklusa čitanja *Tore* zove se *Hatam Tora* (pečat *Tore*) a od "*hatam*" dolazimo do izraza "*hatan*" (mladoženja). Ali ceo običaj može se tumačiti i shvatanjem da *Tora* nije "*moraša*" (nasleđe), već "*morasa*" (vereništvo), ne dobija se, dakle, olako; nju treba zadobiti. U vezi sa čitanjem *sidre* poznat je i jedan narodni običaj: muž porodilje trudio se da prilikom uzimanja *svitaka* pred čitanje što više pomogne, tj. da ih što više drži u svojim rukama, kako bi porođaj bio lakši. Korišćenje *hupe* prilikom venčanja takođe se po nekima tumači time što je kod Sinaja došlo do sklapanja braka i to između Gospoda i naroda Izraela, a *hupa* je simbol Sinaja.³ Kao što ćemo videti, *hupa* se javlja i prilikom ceremonije darivanja *Tore*, a kao elemenat ceremonije osvećenja.

DARIVANJE TORE

Pergament za *Toru* oduvek je bio skup materijal; trebalo je posebno plaćati i *sofera* – prepisivača. Stoga su obično imućni pojedinci bili ti koji su nekoj opštini poklanjali *Toru*, ili bi je pozajmili na trajnu upotrebu. U većini slučajeva *Tore* su darivane sa celokupnom opremom, mada se to moglo učiniti i odvojeno. *Parohet*, koji je pokrivao *mizrah*, takođe je bio dar nekog od članova opštine. Zato je broj primeraka *Tore* u nekoj sinagogi (moglo ih je biti više) oduvek bila nekakva mera ekonomske snage dotične zajednice. Pobude darivanja bile su različite: mogle su biti iz čisto bogataškog hira, kao statusni simbol po-

2 Schön, Dezső: *Istenkeresök a Kárpátok alatt. A haszidizmus regénye*. Budapest, 1997. 149. p.

3 Za ove detalje v. Lau, Israel Méir: *A zsidó élet törvényei*. Jerusalem, 1994. 305-309. i 450-452. p., zatim Komoróczy, Géza (ur.): *A zsidó, Budapest*. I. Budapest, 1995, 209-213. p.

jedinca-darodavca. U ortodoksnom poimanju to, međutim, nije samo pravo, već, naročito u slučaju imućnijih, i obaveza (*micva*).

Darivanje *Tore* ne javlja se samo kao gest imućnih članova zajednice; *Tora* se neretko poklanja i kao votivni dar, ili kao znak zahvalnosti nekim povodom. Za ovo poslednje imamo primer iz Sente, kada kratak novinski tekst donosi vest o darivanju *Tore*. Poznati su samo neki detalji: 24. maja 1901. godine LASLO KOVAČ (Kovács László) i supruga mu poklonili su jevrejskoj opštini bogato (srebrom i zlatom) opremljenu Toru povodom ozdravljenja njihovog teško obolelog sina. Osvećenje *Tore* obavljeno je po svečanoj ceremoniji, koja je otpočela u stanu darodavaca, zatim je posle pevanja i svečanog govora *Tora* pod baldahinom prenetu u sinagogu, gde je održano bogoslužjenje. Posle toga je za pozvane goste održan svečani prijem u stanu darodavaca.⁴

Sačuvan je inventar sinagoge u Kanjiži, gde su nabrojani 6 svitaka *Tore*.⁵ Pored *Tore*, nabrojani su još:

- Meil (navliaka), svega 14 (četiri od crvenog baršuna, četiri od belog brokata, pet od šarenog štofa, jedan od zelene svile). Pored ovih, posebno se ističe dar ARMINA GRINERA: dva meila od crvenog baršuna i dva od belog.
- Celokupna oprema (*rimon*-natikač, *tas*-štit i *jad*-pokazalo), dva kompleta. I ovde se posebno ističe dar ARMINA GRINERA, jedna celokupna oprema.
- Jad sa lancem, od čistog srebra.

Imamo i primer iz Sente da je bivši rabin JEŠAJAHU POLAK poklonio senčanskoj *Hevra kadiši* jedan tas 1856. godine.⁶

Na kraju donosimo u celosti prevod opisa ceremonije darivanja *Tore* u Kanjiži, jer smatramo da ozbiljnijih odstupanja od dole pisanih detalja nije bilo ni u drugim jevrejskim opštinama.⁷

סדר חינוך ספר תורה
אשר נרבר' הכהן גרינצ'ר נ"י ונחנך
ביופראשון של השבעותבש' תרסו ל"ק
פהמ' קאנישאת"צ

4 Zentai Híradó, 1901. május 26.

5 U Istorijskom arhivu u Senti čuvaju se dve *Tore* (F: 607.53-54), koje verovatno potiču iz navedenog inventara. Inventar je priložen zapisnicima sednica skupštine Jevrejske opštine (F: 607.12. 1906-1907).

6 *Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb, 1988. 236. p. Predmet se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, pod. inv. br. 302.

7 Istorijski arhiv Senta, F: 607.12. 1906-1907. Preveli smo samo madarski deo teksta.

Ceremonija svetkovine posvećivanja nove Tore, koju je prepisati dao i za potrebe Božje službe darovao opštini Armin Griner [Grüner Ármin] 1. dana ševuot 5667 [1907].

1. U predvečerje dotičnog praznika, posle מצריב Tora se odeva u kući majke darodavca, ud. supr. Adolfa Grinera [Grüner Adolfné] u prisustvu skupa od deset članova מנין, a uz pevanje ק' psalma 100.
2. Sledećeg dana pre podne u ½ 10 časova darodavac sa još dvojicom donosi Toru u hram, kome u susret izlaze sa svim Torama, zatim svi zajedno pod baldahin חופח.⁸
3. Pristizanje Tore pozdravlja se 26. strofom ברורהבא psalma 118., 'ק'י'ח' tri puta intoniranom.
4. Na čelu sa novom Torom svečana povorka ulazi u hram pevajući psalam 150 'ק'נ'.
5. Stavljanje Tore u zavetni kovčeg, uz pevanje ופנוחה יאמר.⁹
6. Recitovanje strofu po strofu psalma 119. 'ק'י'ט'.
7. Otvaranje zavetnog kovčega uz kazivanje, odnosno pevanje redovnih svečanih molitvi i pesmi.
8. Procesija jedanput sa svim Torama uz pevanje 25. strofe psalma 118. 'ק'י'ח' i 8-10. strofe psalma 19. 'י'ט'.
9. שמצ ישראל sa novom Torom, iz koje se čita praznična stavka (sidra). מפטיר [maftir] se čita iz Tore koju je darovao pokojni Jakab Griner. [Grüner Jakab].
10. Govor povodom osvećenja nove Tore, koji drži rabin Dr Ede Rozenberg [Rosenberg Ede]

חוק

[overava]

8 U originalnom tekstu, umesto "he" nepravilno se piše "het" na kraju reči hupa.

9 U originalnom tekstu, umesto "nun" nepravilno se piše "bet".

Atila Pejin

The Giving of the Torah in Kanjiza

S u m m a r y

This is a brief historical and ethnological addition to the study of a small Jewish community in Kanjiza.

The introduction explains the elements of the form and substance of the cult of the Torah. Given that the Five Books of Moses, or the Pentateuch, contain all the basic elements of the Jewish religion, institutional and popular alike (which inspired a rich oral and written religious tradition), it played an important role in the preservation of ethnic and religious identity of the Jews. This probably explains the origins of the reverence for the Torah scrolls, manifested in the choice of the material and ornamentation of the cabinet containing it, its special place in the synagogue and the objects used with it, as well as the ceremony of the reading of the Pentateuch and its giving to the community.

The second part offers a detailed description of the ceremony of the giving of the Torah in Kanjiza, since it is presumed that it was similar in all other communities, and researchers seldom come across documents of such value.